

Tanzimat Dönemi Öncesinde Ankara Şehir Yönetimine Dair Bir İnceleme (1815-1820)

An Investigation of Ankara City Management before the Tanzimat Period (1815-1820)

Sevda Fişne

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Tarih Bölümü
sevdafisne@gmail.com
ORCID ID : 0000-0001-7424-8218

Canan Yıldırım

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Tarih Bölümü
canany07@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8327-5581

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received : 5 Nisan 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 27 Mayıs 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Ekim 2021
DOI Number : 10.21021/osmed.908406

Kaynak Gösterme / Citation

Fişne, S. & Yıldırım, C. "Tanzimat Dönemi Öncesinde Ankara Şehir Yönetimine Dair Bir İnceleme (1815-1820)". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 13 (2021): 39-59.

Tanzimat Dönemi Öncesinde Ankara Şehir Yönetimine Dair Bir İnceleme (1815-1820)

An Investigation of Ankara City Management before the Tanzimat Period (1815-1820)

Sevda Fişne & Canan Yıldırım

Öz

Osmanlı idari yönetim sisteminde ülke toprakları eyalet, sancak, kaza şeklinde örgütlenmiştir. Bu birimlerin yöneticileri de beylerbeyi, sancakbeyi ve kadı şeklinde tayin edilmiştir. Devletin bir gerileme dönemine girmesi, merkeziyetçi yönetim yapısının zayıflaması, tımar sisteminin bozulması gibi nedenler devletin klasik yapı dinamiklerinin değişmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte taşra yönetiminde ve yönetici sınıfı örgütlenmesinde de dengeler değişmeye başlamıştır. II. Mahmud Dönemi'nde, idari sistemde yenileşmeye gidilmiştir.

Bu çalışmada, 1815-1820 (H. 1230-1234) tarihlerini kapsayan 216, 217, 218 ve 219 numaralı Ankara Şer'iyye Sicili Defterleri incelenerek Tanzimat öncesi Ankara şehir yönetimi ele alınmıştır. Öncelikle Osmanlı şehircilik anlayışında Ankara'nın yerine değinilmiştir. Sonrasında Tanzimat'tan önce taşra yönetiminin genel hatları üzerinde durulmuştur. Yönetim mekanizmasının mekânsal değerlendirmesi yapılmıştır. Bu dönem yaşanan gelişmelerin taşra yönetim ve yöneticileri üzerindeki etkisi gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, şehir, yönetim, vali, kadı.

Abstract

In the Ottoman administrative management system, the territory of the country was organized in the form of eyalet, sancak, kaza. Reasons such as the state entering a period of decline, weakening the centralized management structure and the deterioration of the tımar system changing the classical building dynamics of the state to change. At the same time, the balances have started to change in provincial management and executive class organization. During the Mahmud II period, the administrative system has been renewed.

In this study, Ankara city administration before Tanzimat was examined by examining the Ankara Shari'a Cord Record No: 216, 217, 218 and 219 covering the dates 1815-1820 (H.1230-1234). Firstly, Ankara's place in Ottoman urbanism understanding has been mentioned. Afterwards, the general outlines of provincial administration were emphasized before Tanzimat. Spatial evaluation of the management mechanism has been carried out. The impact of the developments during this period on the provincial administrations and managers has been demonstrated.

Keywords: Ankara, city, administration, governor, kadı.

Giriş: Osmanlı Devleti'nde Şehir ve Ankara'nın Yeri

Türkçede şehir kelimesi, kent ile (kant) “kale ve saray” gibi anlamları da taşıyan balık kelimeleriyle kullanılmıştır. Arapçada şehir karşılığında kullanılan en yaygın isimler ise medîne, belde/bilad ve mısrdır.¹ Osmanlı Devleti'nde şehir, siyasi-idari sistemin önemli bir parçasıdır. Yerel yönetimler şehirlerde örgütlenmektedir. İslam şehirlerinde iki önemli öge hâkimdir. Bunlardan biri idarî ve askeri örgütlenmenin ifadesi olan, bir kentin yöneticisinin oturması için ayrılan ve son savunma yeri konumundaki İçkale² ve diğeri hem dinî sembol³ hem de yerleşim birimi olarak mahallelerinin etrafında teşekkül ettiği camidir.

Osmanlı şehirleri, Avrupa kentlerinden oldukça farklı olması sebebiyle şehirdeki gelişmeler merkez cami ya da ulu cami çevresinde şekillenmiştir. Türk-İslam geleneğinde devletin şehirdeki temsilcileri olan yerel idareciler de aynı sosyal ve fiziki yapı içinde yaşamaya devam etmişlerdir.⁴ Bilindiği üzere, taşradaki temel yönetim birimleri sancak, kaza ve nahiyelerdir. Bir merkezin şehir olarak nitelendirilmesiyle ilgili kesin bir ölçü bulunmamaktadır. Adı geçen yönetim birimlerinin merkezi anlamındaki “nefs” kelimesi de tam bir ayırım ifade etmez. Bu manada şehir tanımı yapılırken nüfus, idarî fonksiyon ve ekonomik durumlar dikkate alınır.⁵ Bu bağlamda Ankara'nın bir Osmanlı şehri olarak gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.⁶ Türk-Osmanlı şehrinin fizikî düzeninin özelliklerini yansıttığı temel unsurlar Ankara şehrinde de bulunmaktadır. Orta Asya Türk şehirlerindeki kale birimi benzer şekilde Ankara'da görülmektedir.⁷ Ankara şehrinde mahallelerin ortaya çıkış sebepleri arasında, dinî yapı veya inanç etrafında toplanma ya da meslek gruplarının bir arada oturma istekleri sıralanabilmektedir.⁸ İncelenen dönem itibarıyla, Ankara mahallelerinin isimlerine bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir.⁹

I. Mekân Açısından Yönetim Örgütlerinin Bulunduğu Yerler

Bir şehrin yönetim birimlerinin toplandığı yerler arasında kale/hisar, sur ve yönetici binası bulunmaktadır. Yöneticilerin yaşamını sürdürdüğü ve idari birim olarak kullandığı *Mutasarrıf Konağı/Sarayı*' da önemli yer durumundadır. Mutasarrıflar ile yönetici konumunda bulunan â'yânların ikamet ettikleri konak ile saraylarının kiralandığı ve bu kiranın toplanan salyaneler ile karşılandığı bilinmektedir.¹⁰

¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehir”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), s. 441.

² Ali Boran, “Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi”, Osmanlı Ansiklopedisi, X (Ankara 1999), s. 347.

³ Doğan Kuban “Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi* 7 (1968): 72.

⁴ Mustafa Demir, “Türk İslam Medeniyetinde Şehirleşme”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 16.1 (2003): 157.

⁵ İlhan Şahin, “Şehir”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), s. 446.

⁶ Suraiya Faroqhi Osmanlı'da Kentler ve Kentliler adlı çalışmasında, kentlerin idarî düzey açısından bir yerleşimde sancakbeyi ya da en azından bir kadî'nin bulunması, pazar ile ilgili vergilerle bu durumun pekiştirilmesi ve nüfusun büyük bir kısmının geçiminin önemli bir bölümünü tarım-dışı uğraşlarla kazanmasının gerektiğini ifade etmektedir. Daha fazla ayrıntı için bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (Çev:Neyyir Kalaycıoğlu), (İstanbul :Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 12.

⁷ Emine Erdoğan, “Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6.1 (2005), 250.

⁸ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2012), 106.

⁹ Ankara Şer'iyye Sicillerinde, meslek gruplarının toplandığı mahalleler arasında Kattanîn, Hallacı Mahmud, Yusuf Habbaz, Sarraç Sinan, Sabunî, Leblebici, İğneci, Helvayî, Debbağın, Börekçiler gibi isimler geçmektedir.

¹⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Ankara Şer'iyye Sicili (AŞS) No:217/ Hüküm No: 134-140.

II. Tanzimat Dönemi Öncesi Ankara Şehir Yönetimi

Osmanlı Devleti'nin taşra yönetim biçimi eyalet ve sancak idaresi nizamına dayanmaktadır. İdarî teşkilâta daha çok yere sahip olan birimler kaza ve sancaklardır.¹¹ Klasik dönemden itibaren hükümet sancağa iki yönetici göndermiştir. Bunlardan biri beylerbeyi (sancakbeyi) diğeri de kadıdır. XIX. yüzyılın ilk yarısında da bu geleneğin değişmediği görülmektedir. Aynı şekilde merkezden taşraya iki yetkili gönderilmiştir. Dönem itibariyle bunlardan biri mutasarrıf veya vali, diğeri de klasik dönemde olduğu gibi yargı işlerini yürüten kadı ya da naibtir.

Osmanlı Devlet topraklarının, idari ve askeri kolunu eyalet ve sancaklar; şer'î-idari kolunu ise kazalar oluşturmaktaydı. Ankara 1462 yılına kadar Anadolu Eyaleti'nin merkezliğini yapmış bu tarihten sonra eyalet merkezinin Kütahya olmasıyla sancak durumuna düşmüştür.¹²

İncelenmeye çalışılan zaman dilimi II. Mahmud Dönemi'ne tekabül etmektedir. Bu dönemde iç ve dış tehditler sonrası idari ve taşra teşkilatında zaruri olarak ıslahat hareketlerine girilmiştir. Gerçekleştirilmeye çalışılan her yenilik hareketi bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Merkezi yönetim bu problemleri çözmek için zaman zaman klasik eyalet ve sancak idari sisteminde birtakım düzenlemelere gitmiştir. Bu nedenle eyalet ve sancak sayısında istikrar gözlenememektedir. İncelenen dönem içinde Ankara Sancağı'nı meydana getiren kazaların sayılarında bir değişiklik söz konusudur.¹³

III. Ankara Sancağı Yönetimi'nde Ehl-i Örf

Osmanlı klasik döneminde toplum yönetenler ve yönetilenler olarak iki gruptan oluşmaktaydı. Yönetenler askerî, yönetilenler reâyâ sınıfına mensuptu. Askerî sınıf kendi arasında ehl-i şer' ve ehl-i örf ismiyle ikiye ayrılmaktaydı. Ehl-i şer'ulemâ; Ehl-i örf ise seyfiye ricâli şeklinde de anılmaktaydı.¹⁴

1. Vali-Mutasarrıf'ın Atanması ve Görevleri

Osmanlı Devleti taşra sisteminde yaşanan ilk değişimler XVII. yüzyılda görülmüştür. Değişimlerin yaşanmasındaki en önemli sebep tımar sisteminin bozulması ve tımarın uygulandığı eyaletlerde iltizam sisteminin ortaya çıkmasıdır. Bir başka önemli sebep ise, vezir rütbeli yöneticilerin sayıca artmasıdır. Vezir rütbeli yöneticilerin görev alanlarında yaşanan azalmaya çözüm bulmak amacıyla "aralık" denilen ödenek, valilik görevini yerine getiremeyen yöneticilere verilmeye başlanmıştır. Bu sistem XVIII. yüzyıla gelindiğinde tamamen yerleşmiştir. Sancakların, birçoğu görev yerine gitmeyip İstanbul'da kalan vezirlerin arpalığı halini almış ve sancak yönetimi vezirlerin vekilleri tarafından yürütülmüştür.¹⁵

Dönem itibariyle yapılan ıslahat ve değişim hareketleri taşra yönetim birimlerini de etkilemiştir. Önceleri sancak yöneticileri beylerbeyi iken XVI. yüzyılda beylerbeyi yanında vali unvanlı kişiler görülmeye başlamış XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise bu görev vali veya mutasarrıflar tarafından

¹¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1991), 72.

¹² Mustafa Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", TDV İslam Ansiklopedisi, III (İstanbul 1991), s. 142.

¹³Bu konuda daha fazla ayrıntı için bkz. Özdemir, a. g. e., 137.

¹⁴ Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", TDV İslam Ansiklopedisi, X (İstanbul 1994), s. 519.

¹⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu 2013), 11.

yürütülmüştür. Vezir rütbesiyle atanan valiler paşa unvanını da alabilmişlerdir. Bu durum doğrudan merkezden atama ya da üç tuğlu rütbe göre değişmiştir.¹⁶

Tanzimat öncesi eyalet yönetiminde vali ile aynı yetkiye sahip iki yönetici tipi daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Osmanlı idari teşkilatında herhangi bir görevi elinde bulunduran, tasarruf eden kişi anlamında gelen mutasarrıf¹⁷ diğeri ise önceleri hasların idaresi ile görevli olup daha sonra bir eyalet veya sancağın hem yönetim hem de tahsilat işleriyle ilgilenen muhassıldır.¹⁸ II. Mahmud Dönemi'nde valilere merkeze bağlılık sağlamaları adına maaş bağlanmıştır. Bunun akabinde ücretli duruma gelen valiler, asker yetiştirme, mülki ve mali işlerle ilgilenme görevlerini üstlenmişlerdir.¹⁹ İç isyanların, ekonomik bozulmaların ve çalkantıların yaşandığı bu dönemden taşra da etkilenmiştir. Valiler, bir yandan güvenliği sağlamaya çalışırken diğeri yandan vergi toplama, ürün kıtlığı gibi çeşitli sorunlarla mücadele etmişlerdir.²⁰ Aynı zamanda devletin bu sıkıntılı dönemleri â-yânların güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

1815-1820 tarihleri Ankara'sında incelenmeye çalışılan dönem yukarıda da bahsedildiği şekilde birçok uygulamanın farklılaştığı ve sonrasında XIX. yüzyıl değişimlerinin yaşanmaya başladığı bir dönemdir.

Tablo 1: Ankara Valileri (Mutasarrıfları)²¹

İsim	Ünvanı	Tayin Tarihi		Görev Süresi	Atandığı Makam
		Atanma	Ayrılma		
Es-seyyid Abdurrahman Paşa	Vezir	-	-	-	Vali/Mutasarrıf
		-	20 Eylül 1815		
Es-seyyid Hüseyin Paşa	Vezir	28 Eylül 1815	22 Nisan 1818	3 yıl	Vali/Mutasarrıf
Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa	Vezir	7 Ağustos 1818	-	-	Vali/Mutasarrıf

Görüldüğü üzere, sancak yöneticileri, “vezir” payeli paşalar olup, gönderilen ferman, buyruldu ve emirlerde ya vali ya da mutasarrıf şeklinde kendilerine hitap edilmiştir. Vali-mutasarrıfların, bir başka özelliği de “seyyid” kökenli olmalarıdır. Bu yıllarda rütbe olarak paşa unvanlı kişiler çoğalmıştır. Bu bağlamda, Ankara Sancağı, vezir rütbeli mutasarrıf denilen paşalar tarafından idare edilmiştir. Bunlar, genellikle “...Behiye-yi mülükânemden Ankara Sancağı ber veçhi nasb uhde-i liyakatımızda ihale buyrulmaktan...” veya “... ber veçh-i arpalık nasb ve tayini...” şeklinde ifadeleriyle Ankara yönetimi görevine getirilmişlerdir.²² Yine sicillerde “Ankara ve Kangrı Sancağı mutasarrıfı vezirim Es-seyyid Abdurrahman Paşa edâmallâhu Teâlâ...”, “...Ankara ve Kangrı Valisi Abdurrahman Paşa...”²³ gibi

¹⁶ Doğrudan merkezden atanan valiler vezir rütbesine; üç tuğlu rütbe verilen valiler paşa unvanına sahip olmuşlardır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Orhan Kılıç, “Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)”, *Osmanlı Araştırmaları* 21 (2001): 191.

¹⁷ Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul 2006), s. 377.

¹⁸ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yücel Özkaya-Ali Akyıldız, “Muhassıl”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul 2006), s. 18.

¹⁹ Cabir Doğan, “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilâyetlerinde Uygulanması”, *Türkisch Studies* 6.4 (2011): 509.

²⁰ Çadırcı, a. g. e., 18.

²¹ BOA, AŞS 216/146-193, 219/187.

²² BOA, AŞS 216/193.

²³ BOA, AŞS 216/149-153-193.

tabirler görülmektedir. Mutasarrıflar, padişah tarafından fermanla atanmaktadırlar. Fermanda, Ankara Livasında bulunan kadı ve naiblere hitap edilerek, ataması yapılan paşanın yeni görevi kendine tevcih edilmektedir.²⁴ Bir kişinin vali olabilmesi öncelikle vezir rütbesine sahip olması ve yönetimin alt kademelerinde başarılı hizmetlerde bulunmuş olmasına bağlıdır.²⁵ Bu şekilde atanan mutasarrıf çeşitli sebeplerden ötürü sancağa gelemeyecek durumda olur ise yerine mütesellim tayini isteyebilmektedir. Mütesellim tayinini, mutasarrıf merkezden bildirir ve genellikle mutasarrıfın bu istediği kabul edilerek sancağın kadısına ferman gönderilirdi. 22 Nisan 1818 tarihinde Ankara Sancağı Mutasarrıfı Es-seyyid Hüseyin Paşa'nın görev yerine gelmesine kadar mütesellim tayinin gerekliliğini merkeze bildirmiştir. Bu istek üzerine Emin Efendi'nin nasb ve tayini gerçekleştirilmiştir.²⁶ Örneklerden de anlaşılacağı üzere, sancak bazen bir mutasarrıf bazen de mutasarrıf adına sancağı yöneten bir mütesellim tarafından idare edilmektedir.

Mutasarrıfların görev süreleri hakkında dönem itibariyle kesin bir tarih tespit etmek çokta mümkün olmamaktadır. Aynı zamanda incelenen defterlerde Ankara ve Çankırı mutasarrıfı Es-seyyid Abdurrahman Paşa ile Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa'nın atama emirleri ile ilgili bilgilere tam olarak rastlanmamıştır.²⁷ Yalnızca Es-seyyid Hüseyin Paşa'nın görev yerine gelinceye değin bir mütesellim atanması isteğinde bulunmasından yola çıkarak, görev süreleri hakkında tahminde bulunulabilecektir. Hüseyin Paşa'nın önceki Vali Es-seyyid Abdurrahman Paşa'dan sonra isminin ilk kez geçtiği belge 28 Eylül 1815 (H. 23 Şevval 1230) tarihli, "*Ankara sancağı Es-seyyid Hüseyin Paşa Hazretleri İhale Buyrulduğuna Havi Buyruldu*."²⁸ şeklindeki, Ankara Kadısı'na gönderilen buyruldu. Kendisine hitaben gönderilen son belge ise, 22 Nisan 1818 (H. 15 Cemazeyilahir 1233) tarihli "*Enfiye Mukatasına Dair Sadır Olan Ferman*."²⁹ Buradan yola çıkarak Es-seyyid Hüseyin Paşa'nın üç yıl yedi ay gibi bir zaman diliminde görev yaptığı anlaşılmaktadır. Süre ile ilgili bu durumun, III. Selim Dönemi "Vüzera Kanunnamesi"³⁰ ile ilgili olduğunu göstermektedir. Diğer iki mutasarrıfın görev süreleri ise Hüseyin Paşa'dan daha az ya da daha çok olma ihtimali de bulunmaktadır. Bununla birlikte, El-Hac Osman Efendi'nin mütesellimliğinin nasbına dair belgede, Es-seyyid Abdurrahman Paşa'nın azledildiği görülmektedir. Ancak sicillerde azledilme sebebi ile ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

1815-1820 yılları arasında, Ankara Sancağı'na atanan vali veya mutasarrıflar, kapı halklarıyla birlikte konak ya da sarayda ikamet etmekteydiler. Sancağın yöneticisi olan vali veya mutasarrıf kendisi, çevresindeki tائفesi ve kapı halkı olarak isimlendirilen askerleri için konak veya saray kiralamışlardır. Yine, konak ve saray, yöneticinin hem özel yaşam alanı hem de devlet işlerini yürüttüğü mekânlar olması hasebiyle kira, yakacak ve onarım gibi giderleri halktan aldıkları vergilerle karşılanmıştır. Konuyla alakalı

²⁴ Özdemir, a. g. e., 144.

²⁵ Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", TDV İslam Ansiklopedisi, VI (İstanbul 1992), s. 69-74.

²⁶ BOA, AŞS 216/193.

²⁷ Mutasarrıf Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa'nın ataması ile ilgili belge olmamakla birlikte, "*Ankara ve ber-vech muhasıllık Kangırı sancaklarında mutasarrıf vezirim Es-seyyid Mehmed Said Galib... yine sana ibka kılınmakla kemakan mutasarrıf olmak emrim olmuştur...*" ifadelerinin yer aldığı ibka emri belgesi elimizde bulunmaktadır. BOA, AŞS 219/187.

²⁸ BOA, AŞS 216/193.

²⁹ BOA, AŞS 218/312.

³⁰1793 Vüzera Kanunnamesi, III. Selim Döneminde taşra yönetiminde baş gösteren sıkıntılar ve bozulmaları düzenlemek amacıyla meydana getirilmiştir. Bu bozulmaların önüne geçmek amacıyla hazırlanmış vezirlerin görev yerlerinde kalmaları belirli süre ile garanti altına alınmıştır. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Turan Gökçe, "Vüzera Kanunnamesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 8 (1993): ss. 99-125; Hilal Turan, "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri, *Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 11 (2019): ss.37-46.

olarak, Rıfat Özdemir'in, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara" isimli çalışmasında " ...1824(1239) tarihine kadar sancağa atanıp bil-fil göreve gelen sancakbeyi veya mutasarrıf için, devlet tarafından tahsis edilmiş bir saray yoktu. Sancağa gelen mutasarrıf büyükçe bir konak kiralayıp orada otururdu... 1824 yılına gelindiği vakit, bu usulde bir değişiklik yapıldı. Tûlice Mahallesi'nde bulunan ve Hacı Abdi Paşa Konağı adıyla bilinen mülk konağın... memleket salyanesine dahil edildiği görmekteyiz. 1897 tarihinde genişletilerek yeniden yapılan, bugünkü valilik binasında bu saray yerine yapılmıştır..."³¹ şeklinde ifadelerle yer vermiştir. Burada dikkati çeken, incelemesi yapılan valilerden Es-seyyid Abdurrahman Paşa ve Es-seyyid Hüseyin Paşa konakta ikamet ederken³² Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa'nın ise Tûlice Mahallesi'nde kendine ihdas edilen bir sarayda oturduğudur. Bu bilgiyi, 1820 tarihli mevcut belgeden geçtiği şekliyle "...Galip Paşa Tûlice Mahallesi'nde kâin bi'l-devlet ve'l-ikbâl sâye-endâz ikâmet oldukları saraya varub huzur-u aliyelerinde akd-i meclis-i şer'-i nebevî olundukda..."³³ ibaresinden elde etmekteyiz. Rıfat Özdemir'in eserinde bahsettiği saray ile Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa'nın oturduğu sarayın aynı olduğu kanaatindeyiz. Fakat tarihlerle ilgili bilgiler çelişmektedir. Rıfat Özdemir Tûlice Mahallesi'nde var olan sarayın tarihini en erken 1824 yılı verirken elimizde bulunan belgenin tarihinden aynı mahallede yer alan sarayın 1820 yılında da mevcut olduğunu sonucuna varmaktayız.

Özellikle III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde, yönetici konumunda olan vali ile eş değerdeki mutasarrıflar, çok geniş yetkilerle sancaklara gönderilmişlerdir. Atandıkları sancağın en yetkili ismi olan mutasarrıf; idari, askeri, mali ve sosyal her türlü konuyla ilgilenmektedir. Divan-ı Hümayûn'un küçük bir modelinde kurduğu divanıyla, sancak davalarına burada bakmaktadır.³⁴ Örneğin, 1816 yılında Ankara ve Çankırı mutasarrıfı Es-seyyid Hüseyin Paşa, Cihanbeyli Aşireti'nin para, mal ve hayvanat gaspından ötürü davayı kendi divanında görmüştür. Semerözü Kazası'na tabi Kovalı Karyesi sakinlerinden Kulu Bey? oğlu Es-seyyid Hüseyin Ağa'nın konağı, Cihanbeğli Mir Aşireti Alişan oğlu Ömer Bey ve efradı tarafından basılmış, eşya, mal ve hayvanları zorla ele geçirilmiştir.³⁵ Aynı tarihlerde, Hüseyin Paşa'nın divanında vakıf mütevellileri arasında çıkan anlaşmazlığa müdahale edildiği de görülmektedir.³⁶ Benzer şekilde, 1818 yılında Ankara ve Çankırı mutasarrıfı Es-seyyid Mehmed Said Galip Paşa, Çankırı'nın Kalacık Kazası'nda yaşanan vasi tayini davasını kendi divanında görmüştür. Dava ilk olarak kadı huzurunda gerçekleşmiş olmasına rağmen sonuç alınamayınca mutasarrıfa kadar intikal etmiştir. Bu dava esnasında mutasarrıfın yanında Ayan Es-seyyid Mehmed Arif Efendi, Müftü Şeyhzade Said Efendi³⁷ gibi isimler bulunmaktadır. Bunun yanında, yaralama ve öldürme gibi devleti ilgilendiren problemler ve ahali arasında yaşanan anlaşmazlık durumlarında "Mübaşir" ismi verilen yardımcıları görevlendirilmektedir. Mübaşirler, mutasarrıf tarafından kapu halkı arasından seçilen kişilerdir.

Tablo 2: 1815-1820 Yılları Mübaşirler³⁸

Mutasarrıf	Mutasarrıf Mübaşiri	Tarih	Görevi
Es-seyyid Abdurrahman Paşa	Enderun Ağalardan Mahmud Ağa	1815	Yabanâbad Kazası ahalisinden Sarraf Kırkor zımmı ve El-Hac Ali arasında alacak-verecek olayı.

³¹ Özdemir, a. g. e., 146

³² BOA, AŞS 216/87-196.

³³ BOA, AŞS 219/ 160.

³⁴ İpşirli, "Beylerbeyi", 69-74.

³⁵ BOA, AŞS 217/6.

³⁶ BOA, AŞS 218/45.

³⁷ BOA, AŞS 216/191, AŞS, 218/205.

³⁸ BOA, AŞS 216/146-150-153, AŞS, 217/6-97-105-132-153.

Es-seyyid Abdurrahman Paşa	Enderun Ağalardan Mahmud Ağa	1815	Yabanâbad Kazası, Kôr Hacı isimli kişi, mali miriyeden olan divaniyi zorla ele geçirmeye çalışması
Es-seyyid Abdurrahman Paşa	Sadrazam Çukadarı Salih	1815	Koyun vergisi toplanması ile ilgili yapılan usulsüzlük
Es-seyyid Abdurrahman Paşa	Dergâhı muallam Kapucubaşlarından Mir Mehmed	1815	Deve bedelinden Cabbarzade alacağı ile ilgili problem
Seyyid Abdurrahman Paşa	Tersaneyi Amire emini Abdi	1815	1815 senesinin Kalyoncu Bedeli ile ilgili
Seyyid Abdurrahman Paşa	Divan-ı Hümayundan Osman	1815	İstanbul Baruthanesi Lazımesi için Kayseriye Sancağı'ndan alınacak olanlar için
Seyyid Abdurrahman Paşa	Küçük Ahmed Çavuş	1815	Yaban Abad Kazası'nın Kalyon bedelinden hisselerine mukaddema teslimatları için
Seyyid Hüseyin Paşa	Kapucular Kethüdası Hasan Ağa	1818	Cihanbeyli aşiretinden Alişan oğlu Ömer Bey para ve hayvanat gasbı ile ilgili olay
Seyyid Hüseyin Paşa	Sadrazam Kapıcılar kethüdası Hasan	1818	Yabanabadlı Emir Süleyman'nın Ayanlık iddiasında bulunması üzerine yargılanması için
Seyyid Mehmed Said Galip Paşa	Kahveci Başı Mustafa	1819	Koyun Bedeli Bakayası İçin Sadır Olan Emir üzerine
Seyyid Mehmed Said Galip Paşa	Salih Çavuş	1819	Yeniçeri mirası için
Seyyid Mehmed Said Galip Paşa	Kasab Başı Mahmud	1819	Toplanan koyun vergisinin kalan alacağı üzerine

Yukarıda verilen tablodan görüleceği üzere, vergi, miras ve yargılama gibi ciddi meselelerde mübaşirler görevlendirilmiştir. Mübaşirlerin bu hizmetleri karşılığında Hizmet-i Mübaşiriyye isimli bir gelirlerinin olduğu da bilinmektedir.

1815 yılında, Ankara ve Çankırı Sancağı veziri Es-seyyid Abdurrahman Paşa ile kadı, zabitan, ayan ve diğer vucûhu ahaliye vergilerle ilgili usulsüzlük yapılmaması, halktan gereksiz vergi alınmaması adına bir adaletnâme gönderilmiştir.³⁹ Bu ve buna benzer, emir ve fermanların koyduğu kurallar çevresinde Ankara ve Çankırı sancaklarından çeşitli vergiler toplanmış, bu vergilerin bir kısmı mutasarrıfların kendi ihtiyaçları için ayrılmıştır. Bu bağlamda, olağanüstü hallerde halka yüklenen malî, aynî ve bedenî olarak hem Müslüman hem de gayri Müslimlerden alınan vergilere avarız vergisi denmektedir.⁴⁰ Avarız vergisi, başlangıçta olağanüstü daha sonraları sürekli alınır hale gelmiş ve kent merkezi ile köylerde yaşayan halkın hanelere ayrılmasıyla taksim edilmiştir. Bu vergiye bir müddet sonra “nüzul akçesi” denen yeni bir vergi daha eklenmiştir.⁴¹ 1817 yılı, Yörükân-ı Ankara Kazası'nın kadısına gönderilen emirde, avarız ve nüzul vergilerinin aynı ve nakdi şekilde ödeme şekil ve usullerinden bahsedilmiştir.⁴² Aynı şekilde, vali veya

³⁹ BOA, AŞS 216/171.

⁴⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, (Ankara: Dergâh Yayınları, 2003), 138.

⁴¹ Zeynel Özlü, “Göynük'e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlihi: Avarız Vergisi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 19 (2006): 383.

⁴² BOA, AŞS 218/164.

mutasarrıflar, mukataaların denetimi ile iltizam işleriyle doğrudan ilgilenmekteydiler. Kendileri için yılda bir defa olmak üzere “İmdad-ı Hazeriye” isimli vergiyi toplamışlardır.⁴³ Hazeriye vergisini tahsilatı için kazalara mübaşirlerini göndermişlerdir. Mübaşirler, bu hizmet karşılığında “hizmet-i mübaşiriye” bedeli olarak kaza halkından ayrı bir vergi daha almıştır.⁴⁴ Valiler savaşa katıldıklarında ise kendilerine İmdad-ı seferiye ödenmiştir.⁴⁵ Bu dönem dikkati çeken, mutasarrıf Abdurrahman Paşa, Hüseyin Paşa ve Galip Paşa’nın görev yaptığı yıllarda, Baruthane-i Amire için, Yabanâbad Kazası’ndan Kalyon bedeli olarak belirli miktarlarda para toplanmasıdır. Gönderilen fermanlarda, güherçile esnafının uyması gereken fiyat sabitesi ve kurallardan da bahsedilmiştir.⁴⁶

Sicile kayıtlı belgelerde, vergiler dışında sancağa gelen devlet adamlarına yapılan bazı masraflardan da bahsedilmektedir. Bu masrafların karşılanması için vergi olarak alınması istenen paraya genellikle “salyane” adı verilmektedir.⁴⁷ 1815-1820 yılları arasında, bölgelerden salyaneler sıklıkla toplanmış, İstanbul’un zaman zaman koyun, tavuk gibi ihtiyaçları karşılanmıştır.⁴⁸ Bu yıllarda Ankara Sancağı’ndan Muharrem ve Recep olmak üzere yılda iki kez salyane toplandığı bilinmektedir. 1231(1817) yılı Muharrem ayında yapılan masraflar incelendiğinde, bu masraf ve toplanan salyaneler hakkında genel bir kanaat sahibi olunabilmektedir. Ankara ve Kütahya hazeriyesinin birinci ve ikinci taksitleri, ağnam bedelleri, kapucubaşı neferat bedelleri, hususuna tayin edilen mübaşiriye, sekban başı için pirinççi ve kasap başlarına, serdar çavuşlarına, salyane kethüdalığı için kavasa, menzil ve menzil tatarlarına⁴⁹, derbentçilere, levendat ve delibaşları için handa verilen zahire ve tayinat paraları, köylerden alınan konak, kurban ve çavuş akçeleri, şehir kethüdası ücreti, tahsildarlara verilen ücret vs. diğer masraflar ile harc-ı defter, naibiye, katibiye ve ihzariye ücretleri için halktan toplam 79.855 kuruş toplanmıştır. 79.855 kuruş Şaban ve Muharrem taksitine bölünmüştür. Bunun Şaban ayı taksiti, 53.212 kuruş olup, on sekiz mahallede bulunan iki yüz on iki haneye taksim edilmiştir.⁵⁰

Vergi toplama, güvenliği sağlama, sancağın yol, su vs. işleriyle ilgilenme görevini elinde bulunduran mutasarrıf bir ürünün killeti yani kıtlığı zamanlarında bu duruma müdahale ettiği görülmektedir. 1818 ve 1820 yıllarında odun, saman ve kahve kıtlığı yaşanmış. Bunu fırsat bilen esnaf bu ürünlerin satışlarında fiyat artışı yapmıştır. Halkın şikâyeti üzerine duruma müdahale edilmiştir.⁵¹

Bu dönem Ankara ve Çankırı için mutasarrıf görevinde olan valiler, çeşitli konularda çevre illerin valileri ile iş birliği içinde olmuşlardır. 1816 yılında, Hüseyin Paşa’nın yöneticiliği esnasında hem Hüseyin Paşa’ya hem de Erzurum Valisi İbrahim Paşa’ya bir ferman gönderilmiştir. Fermana, İbrahim Paşa’nın hizmetinde çalışan ve Erzurum’a Paşa’nın yanına gitmek için yola çıkan dergahı muallam yeniçerilerinden elli iki bölük? Arnavud El-Hac Ahmed ve adamları Ankara Kazası’na vardıklarında, El-Hac Ahmed etrafındaki adamlar tarafından öldürülmüş. Emval ve eşyasıyla, otuz bin kuruşluk nakit parası gasp edilmiştir. Olayı gerçekleştirenler Ankara’ya gelerek gasp ettikleri eşyayı satmışlardır. Bunun üzerine Ankara Mutasarrıfı Hüseyin Paşa’dan bu şahısların bulunması istenmiştir.⁵² Yine Erzurum Valisi ile ilişkiye

⁴³ BOA, AŞŞ 218/164.

⁴⁴ BOA, AŞŞ 218/296

⁴⁵ BOA, AŞŞ 218/212.

⁴⁶ BOA, AŞŞ 216/170-172, AŞŞ, 217/100, 218/174-314-315.

⁴⁷ Özlü, a. g. m., 382.

⁴⁸ BOA, AŞŞ 216/149-189-193, AŞŞ, 218/264.

⁴⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)* (İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2014), 12-13.

⁵⁰ BOA, AŞŞ 216/196-197, AŞŞ, 218/ 81-199.

⁵¹ BOA, AŞŞ 216/ 141-143, AŞŞ, 218/144-212.

⁵² BOA, AŞŞ 217/212.

örnek olacak başka bir olay, Ankara mütesellimi sabık kapıcı başlarından Bani İbrahim'in Ankara'ya sürgün edilmesi ile ilgilidir.⁵³

2. Mütesellim Ataması ve Görevleri

Mütesellim, Osmanlı Devleti taşra idaresinde çeşitli görevliler için kullanılmıştır. Mütesellimler, XVI. yüzyılda ortaya çıkmış olup, beylerbeyi veya sancakbeyinin vekili olarak görev yapan, onların adına vergi toplayan kişilerdir. Tanzimat Dönemi'ne kadar varlığını sürdürmüş olup, taşra idaresinde önemli gelişmelere yol açan bir kurum niteliği halini almış, özellikle âyan denem mahallî güçlerin sivrilmesinde bir basamak olmuştur.⁵⁴ XVIII. yüzyıl boyunca mütesellimlerin çoğu güçlü yerli hanedanlardan seçilmiştir. Ayrıca bunların birçoğu herhangi bir unvana sahip olmamalarının yanı sıra bir devlet hizmetinde de yer almamışlardır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde tanınmış ailelere mensup bazı mutasarrıflara da mütesellimlik verildiği görülmüştür.⁵⁵

Tablo 3: 1815-1820 Yıllarında İsimleri Geçen Ankara Mütesellimleri⁵⁶

Mütesellim	Yıl
Ser Bevvabın Dergah-ı Âli El-Hac Ali Ağa ⁵⁷	1814
Hacegân-ı Divan-ı Hümayun'dan El-Hac Osman Efendi	20 Eylül 1815
...? Hanedanından Emin Efendi	28 Eylül 1815
El-hac Mustafa Ağa	3 Ekim 1815
Mehmed Behzad Efendi	29 Ekim 1816
Mehmed Paşa	4 Nisan 1817
El-Hac Mustafa	8 Ağustos 1817

Verilen tablodan anlaşıldığı gibi, 1815-1820 yılları arasında, mütesellimlik görevini üstlenen altı kişi bulunmaktadır. Bunlardan ser bevvabın El-Hac Ali Ağa, Mustafa Ağa ve Mehmed Paşa'nın tam atama tarihleri bilinmemekte olup belgede geçen olayda isimleri geçtiği için listeye eklenmiştir. Diğer mütesellimler için verilen tarihler, atamaları ile ilgili tarihlerdir. Bu bağlamda, incelenen yıllar arasında, mütesellimle ilgili kayıtların çoğunluğu tayin ile ilgilidir ve görev süreleri de çok uzun olmamıştır. Her türlü idari ve mali görevi üstlenen mütesellimler, vergilerin dağıtılması, esnafın ve halkın korunması gibi işlerle ilgilenmişlerdir. Buna, 3 Ekim 1815 tarihli belgede geçen bir olay örnek verilebilir. İsmi tam olarak çıkarılamayan bir gayrimüslimin, eşkıyalık, gasp, tecavüz gibi hukuka ve ahlaka aykırı işler yapmasından ötürü Mütesellim El-hac Mustafa Ağa durumu ilgilenmesi için görevlendirilmiştir.⁵⁸

⁵³ BOA, AŞS 218/252.

⁵⁴ Yücel Özkaya, "Mütesellim", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII (İstanbul 2006), s. 203.

⁵⁵ M. Zahit Yıldırım, "Osmanlı'da Mütesellimlik Kurumu ve Karahisar-ı Sâhib ve Konya Mütesellimi Ali Ağa", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9 (2014): 98.

⁵⁶ BOA, AŞS 216/126-149-189-193, AŞS 217/68, AŞS, 218/264, AŞS 219/223.

⁵⁷ 1814 yılındaki bir belgede ismi geçmiş ve Mutasarrıf Abdurrahman Paşa'nın dönemine denk geldiği için listeye eklenmiştir.

⁵⁸ BOA, AŞS 216/127.

Mütesellimler, salyane geliri ile geçinmektedirler. Buradan kendilerine “ikramiye” isimli ücret ödenmektedir. Vergi toplama ile de görevi bulunduğundan bazı durumlarda halktan fazla para aldıkları da olmuştur.

3. Yeniçeri Serdarlığı ve Görevleri

XV. ve XVI. yüzyıl, şehir yönetiminde şehirlerin güvenliği subaşılar ve onların yardımcıları yoluyla sağlanmıştır. 1558 yılı isyanı sonrası, “Yeniçeri ve Altı Bölük Halkı” denilen Kapıkulları, Anadolu şehirlerinde garnizonlar kurmuş, ticaret, çiftçi ve esnafılık işleriyle uğraşmışlardır. Bunun akabinde, şehir merkezlerinde, kadı, subaşı, şehir kethüdası ve diğer ileri gelenlerin yanında, yeniçerilerin işleriyle ilgilenen “Yeniçeri Serdarı” adı altında bir otorite ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Tablo 4: Ankara Yeniçeri Serdarları⁶⁰

İsim	Eski Görevi	Süre	Tarih
El-Hac Ömer Ağa	-	6 ay	Temmuz 1815
Serdar Ahmed Ağa	-	3ay	Temmuz 1815
Gözkade? Hafız Ali	Hafız	6 ay	Haziran 1816
Ali Ağa	Muhtesip	6 ay	Kasım 1816
Ömer Ağa	Ser Turnacı		Temmuz 1817
İbiş Ağa	Ser Turnacı	6 ay /6 ay	Temmuz 1818/0cak 1819
Ahmed Ağa	Çorbacı ⁶¹	6 ay	Temmuz 1819
Hacı Mehmed Ağa	Topçu	6 ay	Kasım 1820

Serdarlık caizesi⁶² isimli ücreti ödeyen ocaktan kişiler, daha sonra Yeniçeri Ağası tarafından mektupla atanmaktadırlar. Ankara serdarları, Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Gılman-ı Acemi ve Kul Oğlanlarının olduğu efradı ile görevini yerine getirmektedir. Belgelerde, genellikle Ankara'nın Murtazaâbad Kazası'na atanan serdarların görev sürelerinin çok uzun olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Yukarıda verilen tablodan görüleceği üzere, görev süreleri 3 ve 6 ay olarak değişmektedir. Ocaktan olan kişiler, 3 ay için 400, altı ay için 800 kuruş ödeme yapmışlardır. Yeniçeri Serdarları, bölgenin güvenliğini sağlamak, vergi toplamak emrindeki askerleri zapt etmek gibi görevlere sahiptir.⁶³ II. Mahmud Dönemi'nin önemli bir gelişmesi olan 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından, Yeniçeri Serdarlığı da kaldırılmıştır.

⁵⁹ Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 4 (1966): 213.

⁶⁰ BOA, AŞS 216/181-182, AŞS 217/70-137, AŞS, 218/259, AŞS, 219/11-282-325.

⁶¹ Çorbacı: Yeniçeri Teşkilâtında ve acemi ocağında bölüklerin bütün işlerinden sorumlu olan bölük kumandanlarına verilen isimdir. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Çorbacı”, TDV İslam Ansiklopedisi, VIII (İstanbul 1993), s.369.

⁶² Câize kelimesi, Osmanlı idarî ve malî teşkilâtında, özellikle yüksek makamlara tayin edilen kişiler tarafından verilmesi adet olan aynî ve nakdî çeşitli hediyeler (gelirler) için kullanılmıştır. Bkz. Mustafa İsmet Uzun, “Câize”, TDV İslam Ansiklopedisi, VII (İstanbul 1993), s. 28. Yeniçeri Serdarlık caizesi de bu amaçla ödenen bir paradır. İncelediğimiz yıllar arasında görevin en fazla altı aylık bir süre olması caizelerden alınan paralarla ilgili olması muhtemeldir.

⁶³ Özdemir, a. g. e., 152

4. Kale Dizdarı ve Görevleri

Dizdar; Farsça, kale, hisar anlamına gelen diz kelimesinden türetilmiştir. Dizdarın görevi kale muhafızlarının kumandanlığıdır. Türk-İslâm şehirlerinde kalenin sadece bir askerî konum olmaktan çıkması ile askeri görevinin yanı sıra başka görevlerde üstlenmişlerdir. Bunlar arasında, şehir güvenliğinin sağlanması, kale içinde yer alan değerli eşyaların muhafazası ve hapisane işleri gösterilebilir. Bu bakımdan şehrin sosyal hayatı ile sorumlu kişi olarak önem kazanmıştır.⁶⁴ İncelenen yıllarda Ankara dizdarı ile ilgili atama belgesine rastlanmamıştır. Dizdar isimleri yalnızca davaların “şuhud’ül-hâl” kısmında geçmektedir. Ankara Kul Derviş Mahallesi’nde, iki kişi arasında kurşunla yaralanma olayında şuhud’ül-hâlde, Dizdar Hüseyin Ağa’nın ismi görülmektedir.⁶⁵ Dizdarın, hapisane ve kalabend cezalarıyla ilgili görevine örnek ise 1818 tarihli bir belgeden verilebilir.? Aşireti ahalisinden Ömer, Ali, Veli ve Mehmed namılı şahıslar hilafı rızaya karşı harekette bulduklarından dolayı, Ankara Kalesine sürgünleri istenmiştir. Fakat daha sonra bu kişiler birtakım şartlar üzerine affedilmişler ve sürgünleri gerçekleşmemiştir. Burada dikkati çeken, “ *Kıdvetü’s-sikât ve’l-müstahfizîn Ankara Kal’ası*” ibaresinden Kale Dizdarı ve Müstahfızı’nın aynı kişi olmasıdır.⁶⁶

5. Şehir Kethüdası ve Görevleri

Osmanlı Devleti’nin kaza merkezi durumundaki şehir veya kasaba gibi yerleşim birimlerinin özellikle mali işlerinde devlet ve halk arasında aracı olan, vergilerin ve çeşitli harcamaların halka dağıtım ve tahsil işlerini gören, genelde seçim yoluyla iş başına gelen yöneticilerdir. ⁶⁷ Atamaları ile ilgili yine belgeye rastlanmamıştır. İsimleri bu yıllarda sadece iki yerde geçmiştir. Görev alanları ise, örfi vergi tahsilidir. Bu tahsili yaparken halk ile devlet arasında aracı olup, halkın statü ve gelir durumunu göz önüne alarak dağıtılıp toplanmasını sağlamaktır. XVII. yüzyıldan itibaren vergi toplama görevinin yanı sıra, ulak, mübaşir, askeri birlikler, vali, mutasarrıf, mütesellimler ve bunların yardımcıları için menzil ve ulak beygiri gibi ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur.⁶⁸ Bu bağlamda, Ankara Şehir Kethüdası Es-seyyid Salih Ağa, 1818 yılında şehre gelen mübaşirin hizmeti için görevlendirilmiş ve kendisine bu manada buyruldu gönderilmiştir.⁶⁹ Genellikle mali konularla ilgili davalarda şahitlik yapanların arasında şehir kethüdalarının ismi geçmiştir. Buna bir örnek, 1818 yılında, Ankara’nın Kasaba-i Bala Kazası’na bağlı Solfasol Köyü’nde meydana gelen bağ, bahçe ve arsa anlaşmazlığı ile ilgili görülen davada isminin geçmesi olmasıdır.⁷⁰

6. Â’yânlar ve Görevleri

Â’yân kelimesi, herhangi bir şehir, kasaba, bir zümre veya bir devrin ileri gelenleri; belli başlı büyükleri manasında kullanılmıştır. Osmanlılarda XVI. ve XVII. yüzyıllarda â’yân olarak ileri gelen kimseler kastedilmiştir.⁷¹ En yaygın kullanımı, şehir, kasaba, zümre ve dönem içindeki Müslümanların ileri gelen kimseleri olarak tanımlanmasıdır. Bu nüfuzlu ailelerin Anadolu’da bu kadar güç kazanmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlar arasında, Levent Teşkilatı’nın bozulması, Devşirme Sistemi’nin sarsılması, yapılan yolsuzlukları saymak mümkündür. Genel itibarıyla sosyal ve ekonomik bozulmalardan kaynaklanan bu sebepler, dönemin kendi içinde getirdiği bir zorunluluktan ibarettir.

⁶⁴ Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, TDV İslam Ansiklopedisi, IX (İstanbul 1994), s.480.

⁶⁵ BOA, AŞS 218/52.

⁶⁶ BOA, AŞS 218/341.

⁶⁷ Şenol Çelik, “Şehir Kethüdâsı”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), s.451.

⁶⁸ Çadırcı, a. g. e., 44.

⁶⁹ BOA, AŞS 218/233.

⁷⁰ BOA, AŞS 218/51.

⁷¹Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 8.

Çalışılan yıllar içinde, Ankara'da Müderriszâde ailesinden Fazlullahzade Seyyid Mehmed Arif Efendi, Keskin Kazası Â'yân'ı Ahmed Carullah ve Haymana Â'yân'ı Ahmed Ağa gibi isimlere rastlanmıştır.⁷² İsmi geçen bu kişiler, çeşitli idari, mali ve askeri görevde bulunmuşlardır. Hayvan, zahire ve hububat mübayaası gibi işlerle ilgilenmişlerdir. İncelenen beş yıl içinde, Müderriszâdeler isimli aile ile ilgili bilgiler de elde edilmiştir. Bu güçlü â'yân ailesi, vakıf ve Nakibü'l-eşraf kaymakamlıkları görevini de üstlenmişlerdir.

Â'yânların ikamet ettikleri yerler tıpkı diğer yöneticiler de olduğu gibi konaklardır. Yalnız diğerlerinden farklı bir özellikleri vardı ki bu da yerli halktan olmaları hasebiyle oturdukları konakların kendilerine ait olmasıdır. "...*Mevlâna Es-seyyid Mehmed Arif Efendi mahalle-i mezburada kâin Müderriszade Konağına varıp bil-cümle ahali mahalle huzurlarında akd meclisi şer' bendi ettirdikte mütevelliyeden mezburun yedlerinde olan...*" şeklinde geçen ifade ⁷³bu görüşü desteklemektedir. Devletle halk arasında arabulucu durumunda olan â'yânların zaman zaman ahaliye kötü davrandığı ve haklarında şikâyetlerin de bulunduğu da aşikârdır.

Müderriszadeler'e mensup kişilerden bazıları â'yân olarak merkez tarafından atanmadıkları halde â'yânlık iddiasında bulunmuşlardır. Çünkü â'yân olan kişiler, her türlü örfi vergiden muaf olmakla birlikte güç sahibi olmanın yolunu açtığından â'yân olma isteğine ya da â'yânlık iddiasına kendilerini kaptırmışlardır. Ahali bu karışıklıklar sırasında, â'yânlık iddiasında olanları sık sık sözlü duruşmaların yapılması için merkez yani İstanbul'a şikâyet etmiştir. Â'yânlık iddiasında bulunan, Müderriszade Mehmed Emin Efendi "... *kazai mezbur kurasında birer ihtiyar nasb lazımedendir diyerek her bir karyeye birer muhtar nasb ve mübaşir tayin ederek karyesine göre bin ve iki bin kuruş ve dahi ziyade meblağı tahsil ederek, ahz ve ol tevci' ile fukâray-ı rağbet ve... memleketine zülm ve teaddi etmek olduğu bid-defâ istihbâr ve tahkik olunup... Amasya'ya nefy ve iclâsı bâbında emr-i şerifim...*" ifadelerinden, ahali tarafından şikâyet edildiği yapılan araştırma ve mahkeme sonucunda Amasya'ya sürgünün gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, Yabanabadlı Emir Süleyman'da böyle bir olaya karışmıştır. 1816 yılının Nisan ayı başlarında, Eflan-ı Bolu Kazası'nın Yalacık Karyesi'nde ayanlık iddiasında bulunarak, adam öldürme, değerli eşyaları gasp etme gibi usulsüzlükler dolayısıyla ahali tarafından şikâyet edilmiş ve hakkında murafaa (hâkim önüne çıkarılma) emri çıkarılmıştır.⁷⁴

Ayanlık suiistimallerden dolayı kaldırılmış yerine şehir kethüdalığı getirilmiştir. Ancak bu uygulama çok uzun sürmemiş ve 1787 yılında yayınlanan bir fermanla â'yânlığın geri getirildiği duyurulmuştur.⁷⁵

7. Diğer Yönetici Grupları

Yukarıda bahsi geçen yöneticiler dışında, muhtarlar, mahalle imamları, tahsildar ve esnaf yöneticileri de bulunmaktadır.

Muhtarlık teşkilatının kurulmasından önce köy ve mahallelerde halk ile hükümet ilişkilerinde aracılık yapan kişilerin bulunduğu, bunların kethüda, ihtiyar gibi isimlerle anıldıkları bilinmektedir.⁷⁶ Ankara 1815-1820 yılları sicillerinde, Çubukâbad Kazası Muhtarı Baliğzade Es-seyyid Ali Ahmed Ağa, Kara Hamzalı Karyesi? Muhtarı İsmail oğlu Abdullah Ağa ve Buryacı Mahallesi Muhtarı Es-seyyid Mehmed Halife bin

⁷² BOA, AŞS 216/134-191, AŞS 219/237-252.

⁷³ BOA, AŞS 217/140.

⁷⁴ BOA, AŞS 217/105.

⁷⁵ Özdemir, a. g. e., 170.

⁷⁶ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatı'nın Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Bellekten* 135/XXXIV (1970): 412-413.

Es-seyyid Ahmed isimleri geçmektedir.⁷⁷ Bu isimler herhangi bir atama ile olmayıp, kefillik, salyane vergileri ile genel gönderilen hükümlerde isimleri geçmiştir.

Muhtarların ardından, mahalle imamaları da bu gruba dâhil edilebilir. Her mahallede bulunan mescitlerde, görev yapan imamlar, gerçek işlerinin dışında mahallenin problemleri ve günlük diğer işleri ile de ilgilenmişlerdir. Sicillerde çok fazla isimleri geçmemekle birlikte, vakıf, nikâh ve genel ahlaka uygun davranışlarla ilgili konularda görevlerine rastlanmıştır. Mesela, 4 Şubat 1816'da Ankara'nın Papani Mahallesi'nde⁷⁸ kadı tarafından İmama yazılmış bir hükümde, bir kadınla bir erkeğin genel ahlaka aykırı davranışlarından dolayı mahalleden ihraç edilmesinin istendiği görülmektedir.⁷⁹

Tahsildar, özellikle mali konularda devletle halk arasında görev yapan, devletin halktan alacağı vergileri toplayıp emredilen yere gönderen bir görevlidir.⁸⁰ İsim olarak geçtiği yerler maliye ile ilgili davada şuhudü'l-hâl kısmındadır.⁸¹

Ankara, daha önceki yıllardan beri gelişmiş bir sanayi yapısına sahiptir. Bu bağlamda, esnaf yöneticileri, bu bölüme dâhil edilmesi gereken bir başka önemli yönetici grubudur. Sanat koluna mensup üyelerin belli sayıda bir grup şeklinde örgütlendikleri bilinmektedir. Lonca adı verilen bu grupların başında “Şeyh”, “Kethüda”, “Yiğitbaşı” gibi görevliler bulunmaktadır.⁸² Sicillerde, Bazarbaşı, Kasabbaşı, Bezzaz, Haffaf, Dikici ve Habbaz gibi esnaf ve bu esnafın şeyhlerinin isimlerinin geçtiği görülmektedir.

Tablo 5: Esnaf Yöneticileri⁸³

İsim	Yönetici	Tarih
El-hac Ali Ağa	Bazarbaşı Şeyhi	28 Eylül 1816
Es-seyyid Abdullah Ağa	Kasabbaşı Şeyhi	28 Eylül 1816
Es-seyyid Salih bin Abdullah	Habbaz Şeyhi	6 Ekim 1818
Es-seyyid Mehmed	Etmekçi Baş	28 Eylül 1816
El-hac Mehmed Ağa	Bezzaz Şeyhi	21 Mart 1816
Es-seyyid Osman bin Es-seyyid Mehmed	Haffaf ve Dikici Şeyhi	9 Nisan 1819

Tabloda ismi geçen yöneticilerden Es-seyyid Osman bin Es-seyyid Mehmed ve Es-seyyid Salih bin Abdullah'ın atama belgeleri ile karşılaşılması diğerlerinin sadece ilgili hükümlerde isimleri geçmiştir. Atamalardan biri, At Pazarı'nda bulunan Habbazlık esnafı şeyhinin ölümü üzerine hizmet yerinin boşalmasına bağlı olarak Es-seyyid Salih bin Abdullah'ın habbazlık üzerine şeyhlik beratıdır. Bir diğeri ise, esnafın şikâyeti üzerine haffaf ve dikici esnafı şeyhi olan Es-seyyid Mehmed bin El-hac Ahmed'in görevden alınıp yerine Es-seyyid Osman bin Es-seyyid Mehmed'in getirildiği şeyhlik beratıdır. Bu

⁷⁷ BOA, AŞS 216/102, AŞS, 217/92-2.

⁷⁸ Jülide Akyüz, “Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'iyeye Sicilleri'nin Sayısal ve Muhtevâ Analizi Denemesi)”, (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), 72.

⁷⁹ BOA, AŞS 216/121.

⁸⁰ Özdemir, a. g. e, 174.

⁸¹ BOA, AŞS 218/ 112.

⁸² Akyüz, a. g. t, 118.

⁸³ BOA, AŞS 216/101, AŞS 217/59, AŞS 218/169, AŞS 219/262.

yöneticiler, devlete karşı esnafı temsil etmekteydi. Esnafın istek ve ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi devletinde istek ve ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar.

IV. Ankara Sancağı Yönetimi'nde Ehl-i İlim

Osmanlı devlet teşkilât ve teşrifatı seyfiye, kalemiye ve ilmiye olmak üzere üç temel meslek grubundan oluşmaktadır. Ehl-i İlim yani ilmiye sınıfı şeyhülislâm, nakîbüleşraf, kazasker, kadı, müderris gibi ulemâ topluluğunun ve bunların oluşturduğu kurumun genel adıdır.⁸⁴

1. Kadı ve Naibler

Kadı kelimesi hüküm, karar ve hâkimlik anlamına gelen Arapça, kaza mastarından türemiştir.⁸⁵ Osmanlı Devlet'inde ise kadı kendinden önceki İslam devletlerinden farklı olarak idari, adli ve askeri yönlerden farklı yetkileri bünyesinde toplayan bir kurum olma özelliğini taşımaktadır.⁸⁶ Hem eğitimi hem de diğer düzenlemelerde oldukça gelişmiş bir yetki alanına ve kurallar bütününe sahiptir. İlmiye sınıfı içinde yer alır ve devletin hukukçular sınıfını kendi şahsında temsil eder. Ayrıca askeri sınıfın da doğal üyesi olmasının yanı sıra mülki erkânâ da dâhildirler.⁸⁷ Konumuzun kapsamı gereği kadının yargı görevinden ziyade makalede şehrin yönetimindeki konumu ve sorumluluğu bu noktada tespit edilmeye çalışılmıştır

Tablo 6: Ankara Kadıları⁸⁸

İsim	Unvan	Atandığı Tarih
Vardari Şeyhzade Mehmed Efendi	Kadı	Gurre-i Cemaziyevevvel 1230/11 Nisan 1815
Kethüdazade Mehmed Sadık Efendi (Sabık Rumeli kazaskeri)	Kadı	Gurre-i Cemaziyevevvel 1231/30 Mart 1816
Mir Mehmed Said Efendi	Kadı	1233 senesinde seferülhayr guresinde görevde, naib atamasının altında ismi var /11 Aralık 1817
Es-seyyid Mustafa Edip Efendi	Kadı	Gurre-i Zilkadesi 1235/10 Ağustos 1820 (görevde)

Kadılar tayin edildikleri yerlerde sınırlı bir süre için çalışırlardı. Atandıkları yerlerde çalışırken kurulan ilişkilerin yargılamaları etkilemesinden endişe edildiği için XVI. yüzyıla kadar görev süresi üç yılla sınırlıydı. Görev süreleri zaman içinde iki yıla ve sonra da yirmi aya kadar düşmüştür.⁸⁹ Bu bilgilere rağmen tablodan 'dan görüleceği üzere incelediğimiz dönemde tespit edilen naib ve kadı tayinlerinin çok düzenli bir şekilde yapılmamıştır. Örneğin; 11 Nisan 1815 tarihinde Ankara Sancağı kendisine arpalık olarak verilen Vardari Şeyhzade Mehmet Efendi Mart 1816 tarihinde Kethüdazade Mehmed Sadık Efendi göreve gelene kadar yaklaşık bir yıl kadılık yapmıştır. Mehmet Sadık Efendi ise 1817 Aralık ayına kadar neredeyse iki yıl görev yapmıştır. Bu tarihte göreve gelen Mir Mehmet Said Efendi'de bir buçuk yıl civarında görevde kalmıştır. Anlaşıyor ki kadılığın görev süresi ile ilgili kesin olarak bir zaman diliminden söz etmek incelediğimiz dönem için pek mümkün değildir.

⁸⁴ Mehmet İpşirli, "İlmiye", TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (İstanbul 2000), s. 141.

⁸⁵ Yaşar Şahin Anıl, *Osmanlı'da Kadılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 43.

⁸⁶ İlber Ortaylı, "Kadı", TDV İslam Ansiklopedisi, XXIV (İstanbul 2001), s. 69.

⁸⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı* (İstanbul: Kronik, 2018), 261.

⁸⁸ BOA, AŞS 216/5, AŞS 217/10, AŞS 218/64, AŞS 220/48.

⁸⁹ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Beta, 2017), 77.

Rıfat Özdemir'in "XIX. yüzyılın İlk Yarısında Ankara" kitabında Mir Mehmet Said Efendi'nin 1820 Haziran ayında göreve geldiğini ve yalnızca iki ay görevde kaldığını belirtmiş⁹⁰ olmasına rağmen incelediğimiz defterde Mir Mehmet Said Efendi'nin bu göreve 1817 yılının aralık ayında geldiği tespit edilmiştir.⁹¹ Bahsedildiği gibi bu kadar kısa süre görevde kalan bir kadı incelediğimiz dönem için söz konusu değildir. Hatta Mir Mehmed Sadık Efendi'nin görevde kaldığı süre uzunluğu bakımından dikkat çekicidir. Aralık 1817 yılında göreve gelen Mehmed Sadık Efendi iki buçuk yıldan fazla bu görevde kalmıştır.

Vekil manasına gelen naib ise kadının yardımcısıdır.⁹² Naibler, kendilerini özellikle fıkıh alanında geliştirmiş ilmiye sınıfına dâhil kişilerdir. Adli teşkilatta kadının vekili olan naib kadı tarafından belirlenirdi.⁹³ Naibler kadınların yaptığı işleri görürler ve hasılatlarından anlaşma üzere pay alırlardı.⁹⁴ XVII. yüzyıldan itibaren yaşanmaya başlanan bozulma kadılık kurumunda da görülmüştür. Klasik dönemdeki kadı ile XVII. ve XVIII. yüzyıldaki kadılık arasında büyük farklılıklar vardır.⁹⁵ İşsiz kalan ulema mensuplarına gelir tahsis edebilmek için kadılık arpalık usulü ile verilmeye başlanmıştır.⁹⁶ Bunun sonucunda kazasker ve mevleviyet derecesinde yüksek payeli olan kadınlar görev yerlerine gitmeyip yerlerine naib tayin etmişlerdir.⁹⁷ Örnek bir naib atamasında Ankara Kazası'nın şer'î işlerinin görülmesi için 1235 (1820) Ramazan ayının başlangıcından itibaren naib olarak Süleyman Efendi tayine edilmiştir.⁹⁸ Niyabetin başladığı tarih belirtilmiş fakat süresi ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Bu atamalardan naiblerin kazandığı ücretleri de tespit etmek mümkün değildir.

Tablo 7: Ankara Naibleri⁹⁹

İsim	Görev	Görev Yaptıkları Tarih
Abdurrezzakzade Mehmed Said Efendi	Naib	Gurre-i Cemaziyelevvel 1230/11 Nisan 1815
Abdurrahim Efendi (vekâleten bakıyor.)	Naib	15 Cemaziyelevvel 1230/25 Nisan 1815
Es-seyyid Ali Efendi	Naib	Gurre-i Cemaziyelahir 1230/11 Mayıs 1815
Yusuf Efendi	Naib	Gurre-i Cemaziyelevvel 1231/30 Mart 1816
Mevlana Feraizzade Yusuf Efendi	Naib	Gurre-i Zilkade 1231/23 Eylül 1816
Es-seyyid Mehmed Haşim Bey Efendi	Naib	Gurre-i Muharrem 1232/21 Kasım 1816
Es-seyyid Hasan Hilmi Efendi	Naib	Evasıt-ı Cemaziyelahir 1232/Nisan 1817

⁹⁰ Özdemir, a. g. e., 180.

⁹¹ BOA, AŞS 218/64.

⁹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 121.

⁹³ Mehmet İpşirli, "Naib", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII (İstanbul 2006), s. 312.

⁹⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2 (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983), 126.

⁹⁵ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'î Mahkemelerde Düzenlemeler*, (İstanbul: Kitabevi, 2010), 15.

⁹⁶ Akdağ, a. g. m., 215-216

⁹⁷ İpşirli, a. g. m., 312.

⁹⁸ BOA, AŞS 220/49

⁹⁹ BOA, AŞS 216/6-9-22, AŞS 217/1-10, AŞS, 218/7-41-64, AŞS 219/23-106-141-194, AŞS 220/15-49.

Es-seyyid Hasan Hilmi Efendi	Naib	Gurre-i Seferülhayr 1233/11 Aralık 1817
Kadızzade Mehmed Arif	Naib	Gurre-i Receb 1233/7 Mayıs 1818 ¹⁰⁰
Şeyhzade Mustafa Efendi	Naib	Gurre-i Zilhicce 1233/2 Ekim 1818
Mevlana Hüseyin Efendi	Naib	Gurre-i Cemaziyelahir 1235/28 Mart 1819
Mevlana Hüseyin Hıfzı Efendi	Naib	Gurre-i Zilhicce 1234/21 Eylül 1819
Mevlana Hüseyin Hıfzı Efendi	Naib	Gurre-i Cemaziyelahir 1235/16 Mart 1820
Süleyman Efendi	Naib	Gurre-i Ramazan 1235/12 Haziran 1820
Süleyman Efendi	Naib	Gurre-i Zilkade 1235/10 Ağustos 1820

Beş yıllık bir dönemi kapsayan belgelerde çok sayıda naib Ankara'ya tayin edilmiştir. Bu dönemde on beş naib kadılar tarafından göreve getirilmiştir. Naiblerin görev süreleri ise değişkenlik göstermektedir. En kısa süreli naiblik iki ay sürmüştür. 23 Eylül 1816'da tayin edilen Feraizade Yusuf Efendi¹⁰¹ 21 Kasım 1816' da yeni naibin atanmasıyla sadece iki ay görevde kalabilmiştir. Es-seyyid Hasan Hilmi Efendi'nin görevde kalma süresi ise on yedi aydır. Nisan 1817'de getirildiği naiblik görevi Mayıs 1818'de ibka emriyle uzatılmıştır.¹⁰² Ayrıca buradan anlaşıldığına göre bir kişi naiblik görevine ikinci defa getirilebilmektedir. Kadının değişmiş olması naibin de değişeceği anlamına gelmiyordu. Örneğin; Es-seyyid Hasan Hilmi Efendi'nin niyabeti sırasında 11 Aralık 1818 tarihinde yeni kadı Mir Mehmed Said Efendi olmuş ve yeni kadının ibka (yerinde bırakma, görevine devam etme) emri ile Hasan Hilmi Efendi görevine devam etmiştir.¹⁰³

Belgelerde tespit edilen bir diğer konu, bazı durumlarda naiblerin yerine başka bir kişinin bakabileceğidir. 11 Mayıs 1815 tarihinde naib olarak tayin edilen Es-seyyid Abdürrezzakzade Mehmed Said Efendi göreve gelmesinden on beş gün sonra vefat etmiştir. Bunu üzerine 25 Nisan 1815'te yeni bir naib gelene kadar işleri yürütmesi için Ser-küttab Es-seyyid Abdürrahim Efendi atanmıştır. Dikkati çeken diğer bir hususunda naiblik makamının bir gün dahi olsa boş bırakılmamış olmasıdır. Naibin öldüğü gün yerine hemen bir vekil tayin edilmiştir.¹⁰⁴

Bunun dışında yine Mart 1818 yılına ait bir belge de niyabeti için tahrir gönderilen Hasan Hilmi Efendi'nin bu konu ile ilgili onay yazısı gelmemiştir. Bunun üzerine yazının gelmesine kadar yerine vekâleten bakması için baş kâtip efendi atanmıştır.¹⁰⁵

2. İdari İşlerde Kadı ve Naib

Belgelerde görüldüğü kadarıyla incelediğimiz dönemde merkezden gelen çeşitli ferman, buyuruldu ve emirnamelerin uygulayıcıları ağırlıklı olarak naiblerdir. Bunu emir yazılarının başındaki hitaplardan anlamak mümkün olmuştur. Sadece naiblerin uygulaması için gönderilen emirlerin yanı sıra hem kadı hem de naibe gelen emirlerde vardır. Örneğin; “*mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâil ve'l-keîâm Ankara Sancağında vâki' kazaların kadıları ve nâibleri zîde fazluhum tevki'-i refi'-i hümayûn vâsil olıcak*

¹⁰⁰Belge tayin belgesi olmadığı için atanma tarihi yer almamaktadır. Naibin bu tarihte görevde olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰¹ BOA, AŞŞ 217/ 1.

¹⁰² BOA, AŞŞ 218/41; AŞŞ,218/64.

¹⁰³ BOA, AŞŞ 218/64.

¹⁰⁴ BOA, AŞŞ 216/ 9.

¹⁰⁵ BOA, AŞŞ 217/338.

*ma 'lûm ola ki.....'*¹⁰⁶ şeklinde başlayan fermandaki emirlerin uygulayıcısı naibler ve kadılardır. Naib atamaları dışında kadının imzasının yer aldığı belgeye sadece bir yerde rastlamak mümkün olmuştur. Bu belgede de kadı muhırbaşı tayin etmiştir.¹⁰⁷

Ayrıca sadece merkezden gelen değil sancağın paşası tarafından da naibe çeşitli işlerin yürütülmesi için gelen buyuruldular da vardır. Örneğin; "*Ankara naibi faziletli Efendi...*" şeklinde başlayan emir yazısı Ankara valisi Galip Paşa tarafından gönderilmiştir. Bu emirde sancağın paşası, bal üretimi ve satışı ile ilgili yapılacak düzenlemenin uygulanmasını kadıdan istemiştir.¹⁰⁸ Anlaşıldığı kadarıyla bu yıllarda sancağın işleri vali ve naib tarafından birlikte yürütülmektedir.

Ankara kadı ve naiblerine gelen idari manadaki emirler büyük oranda vergi tahsiliyle ilgilidir. Hazine için toplanan deve bedeli, kalyoncu bedeli, bakaya bedeli, seferiye bakayası gibi birçok verginin toplanmasında kadı ve naibin görevlendirildiği görülür. Kadı bu vergilerin toplanmasına nezaret eder. Kadı ve naib bu görevin sorumluluğunu sancağın paşası ile paylaşmıştır.¹⁰⁹ Bunlara karşılık avarız, bedel-i nüzul gibi vergilerin toplanma işinin yalnızca kadı ve naibin sorumluluğunda olduğunu gönderilen fermanlardaki "*.....Ankara Sancağında vâki' kazaların kadıları ve nâibleri.....*" şeklinde ifadeden anlamak mümkündür.¹¹⁰

Kadı idari olarak merkez ile halk arasındaki ilişkileri düzenlerdi. Merkezden gelen emirlerin yürütülmesini sağlardı. Aynı şekilde halkın da bir talebi veya herhangi bir şikâyeti varsa bunu merkeze iletirdi.¹¹¹ Kadının idari ve mülki görevleri kısaca vergi toplamak, vazife tayini yapmak bunun yanı sıra şehrin mimari işleriyle ve alt yapı hizmetleriyle ilgilenmektir.¹¹² İdari alanda yerine getirdiği görevler arasına mutasarrıf ve mütesellimlerin atamalarını sicillere kaydetmek, savaş sırasında asker toplanması, askeri sınıfın denetlenmesi, vergi toplamak, serdarlık ataması vb. işler sayılabilir.¹¹³ İdari olarak önemli görevleri olan kadıya bu vazifeleri gereği hükümet tarafından bir ferman gönderilir ve kadı da gereken cevabı hükümete arz ederdi. Kadıların merkezden gelen bu hükümleri, yaptığı işlemleri ve gördüğü davaları "*sicil*" denilen defterlere kaydetmeleri kanun gereği idi.¹¹⁴ Örneğin; Esnaf şeyhleri tayin edilirken kadının merkeze arzı üzerine şeyhe berat gönderilerek şeyhliği onaylanırdı.¹¹⁵ "*Medine-i Ankara'da bâ-berât-ı âlişân haffâf ve dikici esnâfi şeyhi olan Es-seyyid Mehmed bin El-hac Ahmed nâm kimesne umûr-u ehl-i hirfeti edâ idemeyüb ihtilâlâine bâ 'is olunduğunu esnâf-ı mezkûre mahalinde meclis-i şer 'a inha ve ihbâr ve merkum Es-seyyid Mehmed dahi ihzâr-ı acz birle yedinde olan berâtın verilüb meşihât-ı mekûreden keff-i yed itmekle yerine erbâb-ı istikakdan cümle esnâfin muhtârı işbu râfi 'a-i tevkî'-i refî 'ü 'ş-şân-ı hâkânî Es-seyyid Osman bin Es-seyyid Mehmed zîde kadruhum vechle lâyıık ve mahâll ü müstehak olmağın mezbûrun keff-i yedinden merkuma tevcîh olunub yedine berât-ı şerîf-i âlişân verilmek bâbında naib Mevlana Mustafa Şeyhzade zîde ilmuhû arz itmegin sâdır olan fermân-ı âlilerine imtisalen ber-mantuk kayd Ankara haffâf ve esnafının şeyhlik berât-ı alişâm el-yevm üzerinde mestur olan Es-seyyid Mehmedin umûr-u ehl-i hirfeti*

¹⁰⁶ BOA, AŞS 219/306.

¹⁰⁷ BOA, AŞS 216/254.

¹⁰⁸ BOA, AŞS 219/259.

¹⁰⁹ BOA, AŞS, 216/155, 156, 166.

¹¹⁰ BOA, 218/310, 311- 219/180,181.

¹¹¹ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 13 (1955): 49.

¹¹² Aydın, a. g. e., 82.

¹¹³ Özdemir, a. g. e., 201.

¹¹⁴ Uzunçarşılı, a. g. e., 113.

¹¹⁵ Ahmet Kal'a "Esnaf", TDV İslam Ansiklopedisi, XI (İstanbul 1995), s. 425.

*idare idemeyüb...*¹¹⁶ şeklinde belgeden anlaşılacağı üzere şeyhin yönetiminden şikayetçi olan haffaf ve dikici esnafı kadı adına bu görevi yürüten naibe şikayette bulunmuştur. Bunun üzerine Naib Şeyhzade Mustafa Efendi şeyhin değişmesi ve yerine Es-seyyid Osman Efendi'nin şeyh olması için merkeze arzda bulunmuştur. Bu arz üzerine Es-seyyid Osman Efendi'nin şeyhlik berâtı naibe gönderilmiştir.

Sonuç

1815-1820 yılları arasındaki beş yıllık bir dönemi kapsayan bu çalışma Ankara hakkında idari ve yönetsel açıdan bilgi vermeyi amaçlamıştır. Ankara Şer'iyye Sicillerinden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda belirtilen yıllar arasında Ankara, Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezidir ve on üç kaza ile iki nahiyeden meydana gelmektedir.

Görüldüğü gibi XIX. yüzyıl Ankara'sında sancağın tasarruf şekli tamamen değişmiş ber vech-i arpalık olarak mutasarrıflara ve kadılara bırakılmıştır. Arpalık usulünün artmasıyla mütesellim ve ayanlarda büyük nüfuz kazanmışlardır. İncelenen yıllar arasında vali-mutasarrıf, kadı ve naib dışında Mütesellim, Şehir Kethüdası, Â'yân, Yeniçeri Serdarlarıyla ilgili çeşitli bilgilere rastlanılırken Kethüda Yeri ile ilgili herhangi bir bilgiyle karşılaşmamıştır.

Kadı ve naiblik kurumunda XVI. ve XVII. yüzyıldan itibaren yaşanan değişiklikler ve gelişmeler Tanzimat öncesine geldiği bu dönemde Ankara Sancağı'na da yansımıştır. Mevleviyet payeli yüksek derecedeki kadılar kendilerine arpalık olarak verilen Ankara'ya gelmeyip yerlerine vekilleri olan naiblerini göndermişlerdir. Böylelikle şehrin hem yargı işlerini hem de kadının sorumluluğunda olan idari işleri naibler aracılığıyla yürütmüşlerdir. Bu dönemde idari olarak en çok mali işler yani vergi toplama konusunda önemli bir görev üstlenmişlerdir. Sancak merkezinde naib kazalarda ise kaza kadıları vergilerin toplanmasını sağlamışlardır. Yine bu dönemde Ankara'da naibler piyasa düzenlemelerinde ve beledi işlerin yürütülmesinde görev almışlardır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı Ankara'ya gelen fermanlardan anlaşılmalıdır. Fermanların büyük bir çoğunluğu vergi toplanması ile ilgilidir. Makro düzeyde yaşanan buhran Ankara Sancağı özelinde de göze çarpmıştır. Halk çok çeşitli vergilerin yükümlülükleri altındadır.

¹¹⁶ BOA, AŞS 219/262.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ankara Şer'iyeye Sicili, 216 Nolu Defter (H.1229-1230/M.1815-1816)

Ankara Şer'iyeye Sicili, 217 Nolu Defter (H. 1231/M. 1817)

Ankara Şer'iyeye Sicili, 218 Nolu Defter (H. 1232/M. 1818)

Ankara Şer'iyeye Sicili, 219 Nolu Defter (H. 1233/M. 1819)

Ankara Şer'iyeye Sicili, 20 Nolu Defter (H. 1234/M. 1820)

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akdağ, Mustafa. "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 4 (1966): 201-247.

Aakdağ, Mustafa. "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 13 (1955): 27-51.

Akyüz, Jülide. "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'iyeye Sicilleri'nin Sayısal ve Muhtevâ Analizi Denemesi)", Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.

Anıl, Yaşar Şahin. *Osmanlı'da Kadılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2017.

Boran, Ali. "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, X (Ankara 1999), ss.347-348.

Çadircı, Musa. "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatı'nın Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten* 135/XXXIV (1970): 409-420.

Çadircı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

- Çelik, Şenol. “Şehir Kethüdâsı”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), ss.451-453.
- Demir, Mustafa. “Türk İslam Medeniyetinde Şehirleşme”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 16.1 (2003): 156-165.
- Doğan, Cabir. “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilâyetlerinde Uygulanması”, *Turkish Studies* 6.4 (2011): 505-521.
- Erdoğan, Emine. “Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6.1 (2005): 249-262.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, (Çev: Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer. *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’i Mahkemelerde Düzenlemeler*, İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Gökçe, Turan. “Vüzera Kanunnamesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 8 (1993): 99-125.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.
- İpşirli, Mehmet. “Beylerbeyi”, TDV İslam Ansiklopedisi, VI (İstanbul 1992), ss. 69-74.
- İpşirli, Mehmet. “Ehl-i Örf”, TDV İslam Ansiklopedisi, X (İstanbul 1994), ss. 519-520.
- İpşirli, Mehmet. “İlmiye”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXII (İstanbul 2000), ss. 141-145.
- İpşirli, Mehmet. “Naib”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII 32 (İstanbul 2006), ss. 312-313.
- Kal’a, Ahmet. “Esnaf”, TDV İslam Ansiklopedisi, XI (İstanbul 1995), ss. 423-430.
- Kılıç, Orhan. “Van Eyaleti’ne Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)”, *Osmanlı Araştırmaları* 21 (2001): 190-210.
- Kuban, Doğan. “Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi* 7 (1968): 53-73.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Şehir”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), ss. 441-446.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Câize”, TDV İslam Ansiklopedisi, VII (İstanbul 1993), ss. 28-29.
- Oğuzoğlu, Yusuf. “Dizdar”, TDV İslam Ansiklopedisi, IX (İstanbul 1994), ss.480-481.
- Ortaylı, İlber. “Kadı”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXIV, (İstanbul 2001), ss. 69-73.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Devleti’nde Kadı*, İstanbul: Kronik, 2018.
- Örenç, Ali Fuat. “Mutasarrıf”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul 2006), ss. 377-379.
- Özcan, Abdülkadir. “Çorbacı”, TDV İslam Ansiklopedisi, VIII (İstanbul 1993), ss. 369-370.
- Özdemir, Rıfat. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Özkaya, Yücel -Ali Akyıldız. “Muhassıl”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXI (İstanbul 2006), ss.18-20.
- Özkaya, Yücel. “Mütesellim”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII (İstanbul 2006), ss.203-204.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

- Özlü, Zeynel. “Göynük’e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlili: Avârız Vergisi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 19 (2006): 390-407.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 2*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Şahin, İlhan. “Şehir”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII (İstanbul 2010), ss. 446-449.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara: Dergâh Yayınları, 2003.
- Turan, Hilal. “III. Selim’den Tanzimat’a Osmanlı Devleti’nde Yeniden Yapılanma Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 11 (2019): 37-46.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Varlık, Mustafa Çetin. “Anadolu Eyaleti”, TDV İslam Ansiklopedisi, III, (İstanbul 1991), ss.141-143.
- Yıldırım, M. Zahit. “Osmanlı’da Mütessesimlik Kurumu ve Karahisar-ı Sâhib ve Konya Mütessesimi Ali Ağa”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9 (2014): 95-114.